

**ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НАВАТВОРЫ Ў ФУНКЦЫІ
СТВАРЭННЯ МАСТАЦКАГА ВОБРАЗУ Ў ПАЭМЕ ЯНКІ
КУПАЛЫ «ЧАРАЎНІК»**

Скачкова В.А.

*Гомельскі філіял установы адукацыі Федэрацыі прафсаюзаў
Беларусі «Міжнародны ўніверсітэт «МІТСО»*

Анотацыя. У артыкуле даследуецца моўная спадчына Янкі Купалы. Акцэнтуюцца ўвага на ўнікальных і непаўторных індывідуальна-аўтарскіх наватворах паэта, аналізуюцца спосабы ўтварэння адзінак, а таксама робіцца спроба раскрыць значэнне гэтых слоў для стварэння чароўных і таемных вобразаў.

Ключавыя словы: ідыялект, індывідуальна-аўтарскія наватворы, эпітэты, параўнанні, форма- і словаўтварэнне.

Паэтычная мова – гэта асобая сфера. Мова кожнага паэта індывідуальная, унікальная, непаўторная. Сукупнасць фармальных і стылістычных асаблівасцяў, уласцівых маўленню асобнага носбіта мовы, у лінгвістычнай навуцы называецца ідыялектам. Ён выяўляецца ў асаблівых прыцыпах падбору слоў і граматычных асаблівасцях, а таксама ў словах, выразях, ідыёмы або вымаўленні, якія характэрныя выключна для дадзенага чалавека [3]. Непаўторнасць паэтычных радкоў залежыць ад выбару моўных сродкаў з мэтай рэалізацыі мастацкіх вобразаў. Яркая адметнасць ідыялекта – індывідуальна-аўтарскія наватворы. Такія моўныя адзінкі прыцягваюць сваёй слоўна-вобразнай каларытнасцю, дапамагаюць адцяніць экспрэсію і паказаць сэнсавыя нюансы, для абмалёўкі якіх творца не знайшоў моўныя сродкі ні літаратурнай, ні ў дыялектнай мовах.

Звернемся да паўзабытай сучаснікамі паэмы Янкі Купалы «Чараўнік». Яна мае і другую назву «Забытая казка». Упершыню паэма апублікавана ў зборніку вершаў «Шляхам жыцця» (Пб., выд-ва «Загляне сонца і ў наша аконца», 1913) у раздзеле «Байкі і аповесці». Гэты твор з’яўляецца яскравым сведчаннем еднасці, блізкасці творчасці паэта з духоўнай спадчынай беларускага народа. Купала чэрпаў з народных крыніц самае лепшае, глыбока пераасэнсоўваў, ідэйна і па-мастацку перапрацоўваў лексічнае багацце роднай мовы, уплятаў у канву сваіх твораў.

Творча выкарыстоўваючы народную мову ў адпаведнасці з унутранымі яе законамі, Купала на базе наяўнага лексічнага матэрыялу пры дапамозе розных форма- і словаўтваральных сродкаў будзе самымя неверагодныя адзінкі.

У сучаснай беларускай мове ўжываецца прыметнік **непраглядны** ‘які не прапускае святло’. Купала ўводзіць у тэкст паэмы множналікавы назоўнік **непрагяды** са значэннем ‘перашкоды’ – *Ні далёка, ні блізка, ні ў полі, ні ў лесе Важны ўзносіўся хорам-сталіца, Чорнабожнік над ім непрагяды завесіў, Каб нялёгка было прыступіцца* [1].

Прыметнік **патольны** (>патоля ‘спагада’ + н) мае значэнне ‘спагадны’ – *Хочаш цішы прытульнай і ласкі патольнай, Збудаваць Божы быт на пакутах, – Дай другім волі ў волі, і сам будзеш вольны, Не дасі – зь сьвету зыдзеш у пугах.*

Даволі характэрныя для Купалавай моватворчасці складаныя наватворы. У паэме яны прадстаўлены назоўнікамі, прыметнікамі і нават прыслоўямі. Напрыклад, назоўнік **светагляд** ‘сусвет’ (свет + глядзець): *І свае, і чужыя выцягвае звадай Жылы белыя чорным патрэбам, Каб заместа усіх і ўсяго ў сьветагляду Быць усім – і зямлёю, і небам;* прыметнік **кывасейны** ‘кыва засеяны’ – *Ўспомні,*

выклічы родныя ўсе заговоры I зводзь імі прыблудаў заломы, Што ляглі на твае **кывасейны** разоры, Што страчаеш за домам і дома.

Уражваюць наватворы, якія надаюць радкам узнёскасць, велічнасць. Напрыклад, прыметнікі **самасейны** (сам + сеяць), **цараўладны** (цар + улада) – Чуткі толькі ішлі, як туманы, і вялі Ў **самасейным** паходзе сталецьцяў...; Гэткай паняй ясьнела у хораме зорным **Цараўладнай** і разам няўладнай...; прыслоўе **векавечна** – **Векавечна** ў руцэ аднэй сонца трымала, Пяруны у другой руцэ мела....

Цікавым па сваіх семантычных і словаўтваральных адзнаках з’яўляецца дзеяслоў-наватвор **абнетрыць** – Каб спустошыць, **абнетрыць** труп’ём чалавека, Даць папас на магільным папасе, I так хэўраю будучых, быўшых адвекаў Расьцьвісьці, растапіцца ў бясчасьсі. Матывуючай базай для ўтварэння дадзенага слова паслужыў назоўнік **нетры**. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы падае яго ў значэнні ‘глыбіня зямлі, месца пад зямной паверхняй, а таксама тое, што там змяшчаецца’ [3, 3, 397]. **Абнетрыць** у Купалы – ‘загубіць, знішчыць, зніштожыць, зрабіць мёртвым’, а мёртвых па праваслаўных законах хаваюць у зямлю, **нетры**.

Вобразнасць, непаўторнасць радкоў паэмы ў многім залежыць ад шматлікіх прыметнікаў-эпітэтаў. Эпітэт – від простага тропа, мастацкае акрэсленне істотнай прыкметы якога-небудзь прадмета ці з’явы. Купалавыя азначэнні запамінальныя, своеасаблівыя. Вылучаюцца сярод іх усім вядомыя, ужывальныя ў народнай песеннай творчасці – **сьвет белы, чыстае поле, родная крыніца, маладыя галовы, залаты месяц, хвалі мутныя, салодкія рэчы, ночка глухая, ночка нямая** – Шапаціць тое лісьце заснуўшым палянам, – Чуе ночка глухая, **нямая**: Кожны край, што дачэсна завецца забраным, Гэткіх казак забытых шмат знае..., так і

аўтарскія – *кывавы палетак, кывавая рэчка, зарнічнае святло, патухшыя душы, похмур лядачны, кывавы – Захавіў яго [сына першага] похмур лядачны, кывавы, Жалязянымі клешчамі сьціснуў...*

Адметнай асаблівасцю твора Купалы з’яўляецца выкарыстанне эпітэтаў-прыдаткаў. Яны ўяўляюць сабой два розныя паводле семантычнага нападнення назоўнікі, адзін з якіх надзяляе другі своеасаблівай лексіка-семантычнай характарыстыкай і ў параўнанні з эпітэтамі-прыметнікамі ў паэме такіх ўтварэнняў значна больш. Купала выкарыстоўвае такія складанні, як *цар-Грамавік, сон-трава, грыб-сыравежка, сьцежка-пуціна, гасьцінец-дарога, шэпты-чары, двурог-маладзік, дарога-пуціна, хорам-сталіца – Ні далёка, ні блізка, ні ў полі, ні ў лесе Важны ўзносіўся хорам-сталіца...* Яны надаюць радкам своеасаблівую каларытнасць, чароўнасць. Але Купала не абмяжоўваецца вядомым народным матэрыялам, а сам стварае самыя нечаканыя спалучэнні: *брат-звер, чараўнік-слепаводнік – Гэткай рдзее душой чараўнік-сьлепаводнік, Што сыноў навучаў трох калісьці...; камень-хлеб – Патрасала [Судзьбіна] пасады, скідала кароны; Тым, другім была каменем-хлебам...*

Адзначым у паэме выкарыстанне такога моўнага сродку як параўнанне – супастаўленне двух прадметаў, з’яў або паняццяў, у выніку якога сутнасць аднаго з іх вытлумачваецца праз сутнасць другога. Параўнанне дапамагае зрабіць паэтычны малюнак памастацку дакладным, наглядным, жывапісным, раскрывае і ўдакладняе змест іншых слоў сказа і службыць для дакладнай і вобразнай характарыстыкі прадметаў і з’яў навакольнага свету.

У паэме выкарыстаны вобразныя параўнальныя звароты, якія характарызуюць прадмет у пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з’явы ці прадмета з іншай з’явай ці прадметам на аснове

агульных для іх адзнак і ўласцівасцей. Яны больш выразна, экспрэсіўна адцяняюць пэўныя якасці, уласцівасці, дзеянні шляхам непасрэднага супастаўлення з іншымі прадметамі, вобразамі, дзеяннямі.

У аналізаваным намі кантэксце параўнанні граматычна афармляюцца па-рознаму, найчасцей – з дапамогай злучніка *як*: *як грыб-сыравежка* – ...*Ўзяўся трэці на трэцяй, як грыб-сыравежка, Спатыкаці, праводзіці ночку..*; *як камень у ціне* – *Проць сваіх, проць чужых крывадуша; І так вязьне, як камень у ціне..*; *як сон на зямлі* – *А на вышках, як сон на зямлі, пераменны Залаты месяц радасна плаваў..* і інш. Радзей параўнанне ў паэме выражаецца творным склонам назоўніка – *А як пойдзе другім хто гасьцінцам-дарогай, Што на захад кладзецца вужакай..*; *Трэці, смоўжам прылітшы да трэцяй пуціны, Чэзне чэрвем на службе ў напасьці:...*

Такім чынам, адметнасць даследаванага матэрыялу заключаецца ў непаўторнасці і ўнікальнасці.

Янка Купала творча выкарыстоўваў шматгранныя сродкі жыцця беларусаў, выбіраў тое, што найбольш адпавядала ідэйнай задуме твора, яго зместу, што выражала нацыянальны каларыт нашай мовы. Купалавыя эпітэты вобразна характарызуюць з’явы, падзеі, абмалёўваюць найбольш істотныя ўласцівасці. Наватвовы надаюць радкам непаўнорнасць, таемнасць, чароўнасць, дапамагаюць найбольш дакладна і яскрава раскрыць мастацкі вобраз.

ЛІТАРАТУРА

1. Спадчына, Выбар паэзіі Янкі Купалы. – New York – Munchen: выд-ва «Бацькаўшчына», 1955.

2. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. /Пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы) – Мн.: Гал. рэд. БелСЭ, 1977-1987.

3. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/322735>
ресурс] – Дата доступа – 30.02.2021

[Электронны